

Etnokulturális folyamatok a moldvai csángó falvakban

Az interetnikus kapcsolatok kutatásának egyik sajátos területét és lehetőségét jelentik a peremvidéken, a kontaktzónákban és a nyelvszigetekben élő népcsoportok. (*Svensson* 1982.) Ennek a két világháború közötti periódusban megerősödött kutatási irányzatnak az eredményei a magyar néprajzi, nyelvészeti vizsgálódásokban is jelentkeztek. (*Vámszer* 1940.) A nyelvszigetek kultúrájával foglalkozó írások feltárták, hogy a peremvidékeken és a nyelvi meg a kulturális szigetben élő közösségek műveltsége több rétegből áll. (*Kuhn* 1934., *Weber–Kellermann* 1986.)

1. Szubsztrátumában nagyon sok régi, úgynevezett reliktumelem található.
2. A nyelvszigetben élő népcsoport kultúrája folyamatosan tovább épült belső erőforrásokból, tehát belső alkotású, eredetű elemekkel is szüntelenül gazdagodott.
3. Ugyanakkor a többségi etnikum gyűrűjében élők, a gazdasági, társadalmi és politikai kapcsolatok, viszonyok hálójában a „többségiektől” átvett kölcsönjavakkal is gyarapodtak.

A magyar értelmiségi réteg a legkeletibb magyar tájegység, népcsoport, a moldvai magyar csángóság jellegzetes kultúráját már a 19. század közepén felfedezte. (*Gegő* 1838., *Faragó* 1977. 9–28., *Petrás* 1979. 1293–1515.) A tudományos igényű kutatások jóval később, csak a 20. században, a két világháború közötti évtizedben kezdődtek meg. (*Mikecs* 1989., *Domokos* 1987.)

A Moldvában végzett kutatások egyértelműen felmutatták, hogy a csángóság a magyar és az európai kultúra *archaikus*, középkori elemeit, rétegeit őrizte meg. Például *Murádin* László bemutatta, hogy nyelvük nagy általánosságban a nyelvújítás előtti magyar állapotot konzerválta. (*Murádin* 1958.) *Wichmann* Györgyné még a századelőn feltárta, hogy a naptári és az emberélet fordulói élő népszokásrendszerükben (pl. hejgetés, farsangolás stb.) milyen régies elemek élnek. (*Wichmann* 1907. és 1936.)

A moldvai csángó falvakban élő *archaikus* népzenevel *Domokos* Pál Péter, *Rajeczky* Benjamin, *Bartók* Béla és *Pávai* István foglalkozott. (*Domokos–Rajeczky* 1956–1961., *Domokos* 1981., *Pávai* 1993.) A néptáncanyagukban fennmaradt középkori réteget *Martin* György elemezte. (*Martin* 1980.) A moldvai csángó folklór klasszikus ballada- és dalréttegét több kötet mutatta be. (*Faragó–Jagamas* 1954., *Kallós* 1970. és 1972., *Pozsony* 1995.) Legutóbb *Tánczos* Vilmos tett közzé egy egész kötetnyi *archaikus*, apokrif imádságszöveget. (*Tánczos* 1995.) A tárgyi kultúrájukban fennmaradt reliktumokat *Kós* Károly, *Szentimrei* Judit, *Nagy* Jenő és *Csoma* Gergely kötetei tárták az érdeklődék elé. (*Kós–Szentimrei–Nagy* 1981., *Csoma* 1988.)

Az előbb felsorolt munkák elsősorban csak az *archaikus* elemeket kutatták, mutatták be. Éppen ezért a moldvai csángó falvakról egy nagyon sematikus, idealizált kép alakult ki a magyar értelmiségi és köztudatban. Ezt a helyzetet tükrözik a népcsoport megnevezésével és létszámával kapcsolatos vélemények és adatok. Nagyon sokan napjainkban is 200 000–250 000 moldvai magyarról, csángó-magyarról beszélnek.

Úgy érzem, valahol elsikkadt az a realitás, hogy Moldvában az élet, a társadalom, a kultúra, a gazdasági, az egyházi meg a politikai szféra időközben robbanásszerűen megváltozott. Az utóbbi száz év eseményei gyökeresen átalakították a moldvai román és csángó falvak életét, kultúráját, azonosságtudatát. Tehát a csángó falvak kultúráját, lakosságának identitását nem lehet izoláltan elemezni, kiszakítva a moldvai román társadalom összefüggérendszeréből. A csángó falvakban található bonyolult etnikai és nemzeti identitásképlet szorosan összefonódik az interetnikus viszonyok mindennapi helyzetével, realitásával.

A következőkben azt vizsgáljuk meg, hogy a gazdasági, nyelvi és kulturális változások hogyan csapódnak le a tudati szférában, tehát milyen hatást gyakorolnak az azonosságtudat alakulására.

a) A középkor idején a moldvai városok is jelentős magyar népességgel rendelkeztek. Azonban ez a kézműves, polgári réteg a viharos moldvai történelmi viszonyok között már a feudalizmus idején felmorzsolódott, asszimilálódott, megszűnt. (Binder 1982., Benda 1989.) A 19. században a magyarul beszélő moldvai lakosság falun élt. A csángó faluközösségek viszonylagos zárt gazdasági rendszert alkottak, ami kedvezett az etnikus kultúra, azonosságtudat megőrzésének.

A 19. század második felében, az egyesült román fejedelemség, majd román királyság államkeretei között gyors ütemben megváltozott a gazdasági struktúra a moldvai régióban is. Elsősorban a kitermelő ipari ágazatok fejlődtek a térségben: sóbányák nyíltak, olajkútakat, vasutakat építettek. Mindezek a gazdasági változások hatással voltak a csángó falvak életére is. A férfi lakosság jó része a századfordulóra ipari létesítményekben kereste meg a család kenyerét, míg az asszonyok szinte csi sem hagyták életükben a falu határát. Tehát a nyelv, a tradicionális kultúra hordozói és fenntartói elsősorban az asszonyok voltak.

A második világháborút követő évtizedekben, Gheorghe Gheorgiu Dej vezetői korszakában feldolgozóipari létesítményeket is telepítettek az egykori mezővárosok szomszédságába. Például a hajdani Ónfalva (Onești) mellé nemcsak kőolajipari, vegyipari kombinátok épültek az 1960–50-es években, hanem egy új tömbháznegyed is, amelyben már nemcsak katolikusok, hanem ortodoxok is laktak, akik fokozatosan dominálni keztek a várost.

Az 1960-as évek második felében, Ceaușescu tovább folytatta a vidék iparosítását, aki feleségének sugallatára elsősorban vegyi, kémiai kombinátokat létesített a térségben. Ennek eredményeképpen a túlnyomórészt földműveléssel foglalkozó csángók szomszédságában egy teljesen ismeretlen, mesterséges ipari és demográfiai táj, környezet született meg. Az 1962-es kollektivizálás után a városokban létesített ipari munkahelyek nemcsak a férfilakosságot, hanem a fiatal nemzedékek nagy részét is felszívták. Tehát a második világháború után született generációk már nem a szülőfalu keretében, hanem a közeli (Bákó, Onest, Aknavásár, Mojnest, Románvásárhely stb.) vagy a távolabbi (Brassó, Fogaras, Temesvár, Bukarest stb.) városokban integrálódtak gazdasági szempontból.

A lokális zártág megszűnésével egy időben kitágult a csángó családok horizontja. A falusi mezőgazdasági munka nem jelentett vonzó erőt, s ezért fokozatosan lenézetté, maradvá minősült. A fiatalabb nemzedékek szülőfalujuktól távol alapítottak családot és otthont, s integrálódtak a moldvai gazdasági struktúrában.

b) A gazdasági szférában bekövetkezett változások hamarosan tükröződtek a nyelvhasználatban is. Mivel a moldvai csángóság nagy része a 18. század végéig már kitelepített Moldvába, ezért közösségeikben a magyar nyelvújítás eredményei nem hatottak.

Anyanyelvű iskola és egyház hiányában közösségeikben nem ismerhették meg a standardizált modern magyar nemzeti nyelvet.

Időközben megváltozott az élet Moldvában és falvaikban is. Az átalakult gazdasági, társadalmi, politikai, művelődési viszonyokat nyelvileg is ki kellett valahogy fejteni. Éppen ezért a magyar nemzeti köznyelvvél való szerves és folytonos kapcsolat hiányában kisebb mértékben belső erőforrásokból (pl. belső keletkezésű szavakkal: lásd vasfőnál 'kábel' vagy nagy verekedés 'világháború') pótolták a hiányt, de az esetek nagy többségében az őket körülvevő román nyelvű közösségtől kölcsönözték a modern, szakmai élet és élethelyzetekkel kapcsolatos szavaikat, nyelvi struktúráikat. (Márton 1972.)

A változó valóság hatására az archaikus elemekben gazdag, ódon ízű, biblikus magyar nyelv már nem volt képes a megváltozott situációk, viszonyok kifejezésére. A szülőfaluból szakiskolákba, ipari létesítményekbe eltávozott, városokban letelepedett családtagok nyelvhasználatuk fokozatosan egynyelvűvé (román) vált. A faluba visszatérő unokával a nagymama már csak románul tudott beszélni. Éppen ezért egy érdekes nyelvi situáció jött létre: a gyermekek és unokák nyelvhasználatuk visszahatótt a szülők és a nagyszülők nyelvhasználatára.

Hogy gyermekeik iskolai, szakmai és városi munkahelyi integrációját, érvényesülését elősegítsék, utódaikat tudatosan nem tanították meg saját nyelvükre. Tehát a csángó családokban az érzelmi töltéssel rendelkező anyanyelv megszűnt létezni, az anya és fia nyelve nem azonos. Természetesen a magyar nyelv tudása, használata családonként, családtagonként, falvanként eltérő lehet. Ezt a nyelvi folyamatot tudatosan és mesterségesen is felerősítette a román állami hatalom intézményrendszere, mely a 19. század végétől csak a román nyelvű oktatást és a román nyelven elhangzó katolikus liturgiát engedélyezte az elemzett térségben.

Ezeknek a tényeknek a következtében a csángó családokban, faluközösségekben a nyelvhasználat dinamikája, alakulása az átmeneti kétnyelvűség, kevertnyelvűség után fokozatosan az egységesülés felé tart, tehát ebben a szférában, vonatkozásban is megfigyelhető a moldvai román nyelvi rendszerbe, nyelvhasználatba való integrálódás. Ilyen szempontból modellértékű az úgynevezett *északi csángó* falvak esete (pl. Dsidafalva, Kickófalva, Halasfalva, Rotunda stb.), ahol a nyelvi asszimilálódás napjainkban befejeződött. Két-három faluban (Kelgyest, Szabófalva, Újfalva) már csak a negyven év fölötti emberek emlékezetében élnek passzívan (elsősorban) kötött, szakrális ódon ízű, „béna” magyar nyelvű szövegek, imák és vallásos énekek.

c) A moldvai falvakban napjainkban akkultúrizáció zajlik. A jelzett gazdasági, művelődési változások hatására a tradicionális paraszti kultúrát felváltja egy újabb közkultúra. A fiatal nemzedékek már nem körtáncokat járnak, nem klasszikus balladákat, keserveseket énekelnek, nem hímzett ingben, katrincában járnak.

A századunk közepétől, a rádió és a tévé hatására a magyar nyelvű folklórt román műzenével, dalanyaggal cserélték fel. Különösen az 1989-es változások után falvaikban is uralkodóvá vált a nyugati eredetű közkultúra. Például a lézpedi fiatalok is már a legmerészebb nyugati zenekarokat hallgatják.

Ezekben a falvakban érdekes jelenség az, hogy ez a változás, mely Magyarországon vagy Erdélyben viszonylag lassabban zajlott, az Moldvában pár év alatt történik. Ha Lészpeden 1989-ig az asszonyok csak lepelszoknyákban, fejkendőkből járhattak az utcán, akkor manapság sztreccsnadrágban, festett hajjal vonulnak a templomba. Ezen már senki sem botránkozik meg, hiszen a munkaképes férfi lakosság fele Izraelben, fele pedig Magyarországon építőiparban dolgozik, s egy utcában legalább három diszkóbár található.

A falusi tradicionális kultúra felváltása a magyar nyelvterület többi régióiban is megtörténik, lezajlott, de ott egy nagyjából anyanyelvhez kapcsolódó közkultúra válik dominánssá, míg a moldvai csángó falvakban, családokban a román nyelvhez kapcsolódó populáris műveltség konszolidálódik. Ennek hatására a fiatalabb nemzedékek fokozatosan a moldvai, romániai román közkultúrát asszimilálják.

d) A felsorolt tények függvényében értelmezhető a moldvai csángók etnikai és nemzeti azonosságtudatának változása is. Az etnikai és a nemzeti önazonosságtudat legfontosabb komponensei a nyelv, a vallás, a kultúra. (*Komoróczy* 1995.)

Egészen a 19. század végéig a moldvai csángók egy középkorias etnikai azonosságtudatot konzerváltak. Ennek az identitástudatnak lényeges eleme volt az archaikus magyar nyelv, a katolikus egyházhoz való tartozás az ortodox románok gyűrűjében, és egy magyar nyelvű, szóbeli populáris kultúra. (*Halász* 1992.)

A moldvai csángók nem vettek részt a Kárpát-medencében élő magyarokkal együtt a polgári nemzetté válás folyamatában, mivel nem tartoztak egy államformáció keretébe. Magyar iskolahálózat és egyház hiányában a kiművelt nemzeti nyelvet, irodalmat, történelmet, kultúrát nem ismerhették meg. Ugyanakkor az új- és a jelenkorban nem rendelkeztek egy olyan saját polgári középréteggel, mely felvállalhatta volna, alakíthatta volna nemzeti identitásukat.

A 19. század végétől megszülető fiatal román nemzetállam a területén élő más ajkú etnikumok gyors nemzeti asszimilációjára törekedett. Moldvában ezt a célt szolgálta a gyors ütemben kiépített állami iskolahálózat, a Jászvásáron létesített katolikus püspökség, teológiai fakultás és a számtalan kántorképző.

Különösen az első világháború utáni évtizedekben, az újonnan megszületett Nagyrománia keretében viszonyultak intoleranciával a moldvai csángóság sajátos név- és nyelvhasználatához. Ebben a periódusban családneveiket elrománosították, s a régi magyar nevük ragadványnévként élt tovább.

A második világháború után, az 1950-es évek második felében a Magyar Népi Szövetség számtalan moldvai csángó faluban magyar iskolai tagozatokat létesített. Ezt azonban öt év múlva a nacionalista hatalom felszámolta. Az 1965 utáni évtizedekben pedig gyorsan megerősödött a totalitárius hatalom asszimilációs propagandája.

Nemcsak az intézmények területén (pl. az iskolaudvarokon, templomokban), hanem az intim szférában is (pl. virrasztókban, esküvőkben) határozottan megtiltották a magyar nyelv használatát. Ezt a nemzeti, kulturális asszimilációs célkitűzést messzemenően kiszolgálta a hatalom által megzsarolt katolikus papság is.

A román totalitárius hatalom intézményei erőszakkal is megakadályozták a tömbmagyarsággal való kapcsolatteremtésüket is. A moldvai csángó falvakba megérkezett erdélyi vagy magyarországi látogatókat (pl. érdeklődő diákokat, néprajzkutatókat) és vendégfogadóikat barbár eszközökkel megfélemlítették.

Megjelentették Dumitru Martinas román nyelvű könyvét, melynek segítségével manipulálni próbálták a csak románul olvasó csángó fiatalok történeti tudatát. Szemléletes tény az is, hogy az említett kiadványt a Ceaușescu és az 1989-et követő korszak egyik legsötétebb nacionalista, baloldali költő-politikusának (Adrian Păunescu) újságszerkesztőségében, kiadójában szerkesztették. (*Martinas* 1985.)

Amint említettük, a csángóság gazdaságilag, nyelvileg, kulturálisan és tudati szempontból betagozódott a moldvai románságba. A „fogyatékos” magyar nyelv és a magyar nyelvű folklór napjainkban már nem játszik jelentőséget életükben, csak az idősebb generációk passzív tudását gyarapítja és nem rendelkezik identitásformáló hatással, nemzeti identitást képző és kitermelő erővel. A Moldvából Erdélybe és különösen a székelyföldi

kisvárosokba kitelepedett csángó származású értelmiségiek az 1989-es változások után megpróbálkoztak ennek a jellegzetes identitásnak az alakításával, befolyásolásával, de ez a próbálkozás a moldvai román nacionalista körök, és a hatalmi intézmények (köztük a katolikus egyház) fokozódó ellenállásába ütközött.

A moldvai csángó falvak lakossága az újkor meg a jelenkor idején teljesen más utat járt be, mint a Kárpát-medencében élő magyarság. Napjainkban a moldvai csángók sem érzelmileg, sem tudatilag nem tudnak azonosulni, sorsközösséget vállalni azzal az elképzelt közösséggel, amit magyar nemzetnek szoktunk nevezni. Ez a tény tükröződik még a Csíksomlyóra ellátogató moldvai csángók esetében is, akik teljesen idegenkedve viszonyulnak a magyar nemzeti szimbólumokkal felvonuló több százszáz magyar és székely tömeghez. Éppen ezért a moldvai csángóság rohamosan betagozódik és asszimilálódik a románságba nemcsak gazdaságilag, nyelvileg, kulturálisan, hanem tudati síkon, a nemzeti identitás szempontjából is. Ezt az asszimilációs folyamatot rövidebb ideig csak a katolikus egyházhoz való tartozásuk fogja lassítani elsősorban a szigorú vallási endogámia miatt. Nagyon szemléletes tény az is, hogy még a homogén erdélyi, azon belül a székelyföldi magyar kisvárosokban is tovább folytatódik és kiteljesedik az ott tanuló majd családot alapító, kitelepedett csángó fiatalok „elrománosodása”. (*Tánczos* 1995b.)

Nagyon találóan fogalmazott egy Angliában élő fiatal antropológus: „A cél - megőrizni a moldvai csángó közösséget - nem valósítható meg kívülről jövő módszerekkel. Bármely változás csak akkor lehet pozitív, ha az impulzus belülről, a centrumból jön.” (*Kapáló* 1994. 31.) Mivel a moldvai csángó településekben napjainkban sem él egy magyar üntudatú értelmiségi, polgári középréteg, ezért elképzelhetetlennek tartom a belülről elinduló, civil kezdeményezés realitását.

Ideális körülmények között a moldvai csángó falvakban eredményesebben csak egyetlen belső intézmény (a katolikus egyház) kezdeményezhetne lépéseket a kulturális, nyelvi, lokális és az etnikai identitásuk megőrzéséért. Hiszen a katolikus egyházon belül olyan belső fegyelem él, mely egy felülről jövő (pl. Vatikán), de helyi igényekre mozgásba lendülő határozattal, döntéssel következetesen be tudná vezetni, meg tudná valósítani az alternatív román és magyar nyelvű liturgiái ott, ahol még erre igény mutatkozik (pl. Lészped, Pusztina). Ennek azonban az „átnevelt” moldvai katolikus lelkészek ellenállása és a Vatikán „nagyobb” meg távolibb katolikus érdekeket (lásd az ortodox románság körében való terjeszkedés óhaját) követő politikája miatt is a közeljövőben nincs semmi realitása. Amikor pedig a moldvai tájakon is toleránsabb, a másság iránt megértőbb európaibb szelek fognak fújni, akkor már a most még pislákoló magyar nyelvű liturgia iránti szükségletnek a híre sem fog létezni.

A Kárpát-medencében élő (s elsősorban az erdélyi) magyar értelmiségiek a csángók etnikai és nemzeti asszimilálódását szimbolikus mezőben értelmezik, modellértékűnek vélik és értékvesztésként, tragédiaként élik meg. Nagyon érdekes, hogy ugyanezt a folyamatot a moldvai csángók másképpen élik meg. „Az identitás-váltás mint társadalmi *accomodation*, ha megterheli is a személyiséget, s okoz károkai is, többnyire nem dráma. Inkább, ha úgy tetszik, valamifajta konfliktusmegoldás, az egyensúlyi állapot megteremtése, valamifajta fölemelkedés. Az egyén biztosan annak érzi.” (*Komoróczy* 1995. 288.)

IRODALOM

- Benda Kálmán (Szerk.)*
1989 Moldvai csángó-magyar okmánytár I–II. Budapest
- Binder Pál*
1982 Közös múltunk. Románok, magyarok, németek és délszlávok feudalizmus kori falusi és városi együttéléséről. Bukarest
- Csoma Gergely*
1988 Moldvai csángó magyarok. Budapest
- Domokos Pál Péter*
1981 Bartók Béla kapcsolata a moldvai csángó-magyarokkal. Budapest
1987 A moldvai magyarság. Budapest
- Domokos Pál Péter–Rajeczky Benjamin*
1956–1961 Csángó népzene I–II. Budapest
- Faragó József*
1977 Petrás Ince János áttörései. In: Balladák földjén. Válogatott tanulmányok, cikkek. Bukarest, 9–28.
- Faragó József–Jagamas János*
1954 Moldvai csángó népdalok és népballadák. Bukarest
- Gegő Elek*
1838 A moldvai magyar telepekről. Buda, reprint kiadása 1987-ben jelent meg Budapesten
- Halász Péter*
1992 A moldvai csángók magyarságtudatáról. Művelődés XLI. 2. sz. 11–12.
- Kallós Zoltán*
1970 Balladák földjén. Élő hazai magyar népballadák. Bukarest
1973 Új guzsalyam mellett. Bukarest
- Kapáló James*
1994 Közelebb a csángókhoz. Művelődés XLVI. 3. sz. 30–31.
- Komoróczy Géza*
1995 Meddig él egy nemzet. In: Bezárkózás a nemzeti hagyományba. Budapest, 279–312.
- Kós Károly–Szentimrei Judit–Nagy Jenő*
1981 Moldvai csángó népművészet. Bukarest
- Kuhn Walter*
1934 Deutsche Sprechinselforschung. Plauen IV.
- Martin György*
1980 Csángótáncok. In: Magyar néptánc hagyományok. Budapest, 42–44.
- Martinas, Dumitru*
1985 Originea ceangailor din Moldova. Bucuresti
- Márton Gyula*
1972 A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai. Bukarest
- Mikecs László*
1989 Csángók. Bolyai Akadémia kiadása, Pécs
- Murádin László*
1958 A nyelvújítási szók csángó megfeleléseihez. Studia Univ. Babeş-Bolyai Tom. III. nr. 6. Series IV. Fasc. 1. 197–199

Pávai István

1993 Az erdélyi és a moldvai magyarság népi tánczenéje. Budapest

Petrás Incze János

1979 Tudósítások. In: „...édes hazámnak akartam szolgálni...” Összeállította Domokos Pál Péter. Budapest, 1293–1515.

Pozsony Ferenc

1995 Szeret vize martján. A klézsei Lőrinc Györgyné Hodorog Lucától gyűjtötte, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta. A dallamokat hangszalagról lejegyezte Török Csorja Viola. Kolozsvár

Svensson, Sigfrid

1982 Reliktum- és peremvidék, funkcionális és társadalmi visszaszorulás. In: Néprajzi szöveggyűjtemény I. (szerk.: *Tálas István*). Budapest, 119–126.

Tánczos Vilmos

1995a Gyöngyökkel gyökerezteél. Gyimesi és moldvai archaikus imádságok. Csíkszereda

1995b „Én román akarok lenni!” (Csángók Erdélyben - az etnikai-nyelvi-nemzeti identitás kérdései.) Korunk, harmadik folyam VI. 1. sz. 61–69.

Vámszer Géza

1940 Szakadát. Egy Szeben megyei magyar szórvány. Kolozsvár

Weber–Kellermann, Ingeborg

1986 A „nyelv-sziget-néprajz”-ban jelentkező interetnikus viszonyok kérdéséhez. In: Néprajzi Szöveggyűjtemény II. (Szerk.: *Kovács Emese*). Budapest, 107–126.

Wichmann Györgyné

1907 A moldvai csángók szokásaiból. Ethn. XVIII. 287–294.

1936 Moldvai csángó mennyegző Szabófalván. Ethn. 57–65.